

Gesloten koffers

Van dezelfde auteur:
De verzwegen soldaat

SYLVIA PESSIRERON

Gesloten koffers

the house of books

Copyright © 2014 Sylvia Pessireron en The House of Books, Amsterdam

Omslagontwerp

b'IJ Barbara

Omslagfoto

Stichting Moluks Historisch Museum | Coll. J. Worung

Foto auteur

Wim van de Hulst

Opmaak binnenwerk

ZetSpiegel, Best

ISBN 978 90 443 4480 6

ISBN 978 90 443 4481 3 (e-book)

NUR 340

www.thehouseofbooks.com

www.dutch-media.nl

All rights reserved

Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd en/of openbaar worden gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

The House of Books is een imprint van Dutch Media Books bv

‘Dwang kan alleen eindigen in chaos.’

– Mahatma Gandhi

Proloog

Gebogen over zijn avondeten ordende de minister zijn gedachten. Terwijl hij secuur een stukje vlees afsneed, zocht hij naar passende woorden om in de komende ministerraad zijn collega's voor te houden dat een groep voormalige rijksgenoten uit de Oost eigenlijk niet welkom was in Nederland. Het ging om Ambonese militairen voor wie 'trouw' niet zomaar een woord was, maar een overtuiging, zo had hij zich laten vertellen.

Het merendeel van de ministers had een zwakke plek voor hen omdat het goede christenen waren. Maar nu een groot aantal Ambonese militairen binnen afzienbare tijd voet op Nederlandse bodem zou zetten, was er geen plaats voor fijngevoeligheid. Hij zou zijn standpunten uiteenzetten, kristalhelder, zodat niemand aan zijn bedoelingen hoefde te twijfelen.

Ongelooflijk dat er is besloten om hen hiernaartoe te halen, dacht de minister voor de zoveelste keer. Hij verslikte zich toen hij, met het stukje vlees in zijn keel, diep snoof. Zijn vrouw keek hem verschrikt aan, reikte naar de waterkan, maar hij gebaarde nors dat het niet nodig was.

Ze opende haar mond om iets te zeggen, maar de minister lette niet op haar.

Hij nam zich voor om te benadrukken dat er aan deze zaak een positieve kant zat: die Ambonezen zouden hier maar tijdelijk zijn. Allicht, dacht hij monter. Want laten we eerlijk zijn, ze horen hier niet. Indonesië is hun thuisland, daar zal ik op blijven wijzen, dacht hij vastberaden. Alle beslissingen zullen gebaseerd zijn op een tijdelijk verblijf.

Hij dankte God dat niemand zich hardgemaakt had voor naturalisatie van deze groep. Ik kan me gewoon niet voorstellen dat zij hier zullen aarden. Ze kunnen zich niet eens verstaanbaar maken, ons klimaat zal ze tegenstaan, ons werkritme is anders en alhoewel ze goede christenen zijn, hebben ze totaal andere levensopvattingen. Ik zal beginnen met te zeggen dat hun overtocht de slechtst denkbare oplossing was.

Onbewust had hij zijn rechterhand waarin het mes blonk, krachtdadig opgeheven. 'Ah, eindelijk,' zei zijn vrouw tevreden, 'je hebt het gezien.'

Hij keek haar niet-begrijpend aan. Haar hand zweefde boven de gedekte tafel.
'Ons nieuwe servies,' zei ze trots. 'Wedgwood...'
Hij nam zijn toevlucht tot het eerste dat in hem opkwam: 'Klinkt duur.'
Gekwetst keek zijn vrouw hem aan. 'Je wilt toch niet dat bezoek hier van goedkope
borden eet? Het idee alleen.'
Zachtjes mopperend ruimde ze af.
'Je hebt gelijk, lieve,' zei hij haastig.
Niet alleen in het land, maar ook thuis moest de vrede bewaard blijven.

DEEL 1

1

In zijn kamer in een barakkenkamp, ergens in de Betuwe, hield Itja Hatuopar kritisch een mantel omhoog. Voorzichtig legde hij die op tafel en veegde met zijn hand denkbeeldige pluisjes weg. Hij had de overjas in Suez gekregen aan boord van het transportschip Castilië, waarmee hij de overtocht van Indonesië naar Nederland had gemaakt. Met een diepe zucht bedacht Itja wat hem was overkomen. Alhoewel hij wist dat de Castilië als eindbestemming de haven van Rotterdam had, had hij aan boord vurig gehoopt dat de kapitein de steven zou wenden om koers te zetten naar Ambon, naar huis. Maar het schip bleef onveranderd in de richting van de ondergaande zon varen. Terneergeslagen had hij moeten toezien hoe de afstand tussen hem en zijn geboorteland steeds groter werd.

‘*Kapan-kapan saja, ketong bertemu* – Eens zullen wij elkaar weerzien,’ beloofde hij toen het glooiende, smaragdgroene landschap achter de horizon was verdwenen.

Itja was aan boord gegaan met zijn vrouw Ina en hun dochters Sophie en Esther. Hij had ze naar de vrouwenafdeling gebracht waar ze een hut moesten delen met nog twee andere moeders en hun kinderen. Daarna was hij voor zichzelf op zoek gegaan naar een slaappleats op de mannenafdeling. Elke ochtend wachtte Itja voor de deur van de eetzaal op Ina en de meisjes voor het ontbijt. Zodra ze klaar waren gingen ze naar het dek, waar de kinderen aan verschillende spelletjes konden meedoen, Ina met de vrouwen babbelde en Itja zich aansloot bij een willekeurig groepje mannen.

De passagiers van de Castilië waren Zuid-Molukkers, afkomstig van eilanden als Ambon, Seram, Nusa Laut, Saparua en Kei. Alle mannen waren tot voor kort militairen van het Koninklijk Neder-

lands-Indisch Leger, het KNIL, maar sinds dat leger was opgeheven, hadden ze een tijdelijke aanstelling bij de Koninklijke Landmacht gekregen. De soldaten voerden eindeloze gesprekken met elkaar – ze haalden herinneringen op aan de Japanse bezetting en spraken gedempt over de gruwelen die ze na de oorlog hadden meegemaakt. De capitulatie van het Japanse leger was namelijk niet het begin van een tijd van vrede. Het had een vrijheidsstrijd ontketend bij de Indonesiërs. Zij vonden dat er geen plaats meer was voor Nederland, dat het land al drie eeuwen lang als zijn eigendom beschouwde. In de bittere strijd tussen de Indonesische nationalist en Nederland hadden de Zuid-Molukse KNIL-soldaten de kant van Nederland gekozen, omdat die hun een eigen, onafhankelijk land beloofde. Toen de nationalist de onvoorwaardelijke steun van het buitenland kregen, moest het oude moederland vertrekken.

De Zuid-Molukkers zagen er weinig heil in om onderdeel te worden van Indonesië. Gesteund door de Nederlandse belofte van een eigen land, werd op 25 april 1950 de Republiek Maluku Selatan (RMS) uitgeroepen. Ondanks zijn belofte erkende Nederland de RMS niet. Sukarno, president van Indonesië, wilde bovendien niet dat zijn kolossale eilandenrijk in stukken uiteen viel en had zijn leger ingezet om de opstandige Zuid-Molukkers tot zwijgen te brengen. Zo werd de RMS, ooit het gouden rijk van specerijen, direct bij de geboorte al een twistappel.

Deinend op de golven van de Indische Oceaan herhaalden de mannen onvermoeibaar de gebeurtenissen die ertoe hadden geleid dat ze nu op een schip zaten dat hen niet naar huis bracht, maar juist van hun geboorteland wegvoerde. In de maanden voor hun vertrek waren ze gelegerd in verschillende kazernes op het eiland Java. Daar wachtten ze op het moment dat ze zich mochten inschepen voor de terugkeer naar Ambon. Maar omdat het Indonesische leger dat eiland bezet hield, kregen zij geen toestemming om daarnaartoe te gaan. De soldaten wilden daarop naar Nieuw-Guinea, het buureiland dat nog altijd Nederlands grondgebied was, maar

ook dat mocht niet. Uiteindelijk werd besloten om de KNIL-soldaten voor een halfjaar naar Nederland te brengen.

Aan boord van de Castilië had een sergeant bitter tegen zijn kameraden gezegd: 'We zijn weggehaald omdat wij de meeste vechtervaring hadden.'

Diep verontwaardigd had Itja hem aangekeken. 'Dat zouden de Nederlanders nooit doen.'

'Denk na, jongen. We stonden al maanden te trappelen om naar huis te gaan. Welke soldaat wil zijn land niet verdedigen als het wordt aangevallen? Maar nee, eerst moesten we ervoor zorgen dat de Nederlanders veilig uit Indië konden vertrekken en daarna verzonnen ze van alles om ons niet naar huis te laten gaan. De echte reden is dat ze Sukarno gewoon zijn zin wilden geven. Ten koste van ons.'

Met de nagalm van die gesprekken in zijn hoofd hing Itja zijn overjas over de rugleuning van een stoel. Hij ging aan tafel zitten en zag weer voor zich hoe ze op een bitterkoude ochtend in april in Rotterdam van boord mochten. Ina liep nog altijd in sarong en kabaja en had pas na flink aandringen een paar sokken aangetrokken. Itja zelf was zeer tevreden met de mantel die hij dichtgeknoopt over zijn uniform droeg. In een grote loods stond eten klaar, soep met brood, hun eerste Nederlandse maaltijd. Aansluitend werden ze met een bus naar Amersfoort gebracht voor een medische keuring. Onderweg had iedereen vol belangstelling naar buiten gekeken. Naar de bomen met hun donkere takken waaraan aarzelend jonge blaadjes verschenen, de grijze wolken die door de wind werden voortgestuwd, de kletterende regenbui. De kou maakte dat ze tegen elkaar aan schoven, kinderen werden op schoot getrokken en stevig vastgehouden.

'Echt Hollands lenteweer,' had de chauffeur gemoedelijk gebromd.

Maar de kou was niet het ergste, dacht Itja terwijl hij naar de

kleine hoektafel liep waarop de thermoskan met thee stond. Hij strekte zijn hand uit naar een tinnen kroes. Die simpele beweging bracht hem terug naar dat ene, onbegrijpelijke moment in de Boskamp, het demobilisatiecentrum in Amersfoort.

Na de medische keuring stond Itja helemaal achter aan de rij om een briefje in ontvangst te nemen. Hij merkte dat er vóór hem opschudding was ontstaan en probeerde te ontdekken wat er aan de hand was. Maar iedereen die het briefje al had gekregen, werd door de militaire politie gesommeerd om direct naar zijn gezin te gaan.

‘Ze zeggen dat we zijn ontslagen,’ zei de man voor hem onthutst.

‘Ontslagen?’

Nieuwsgierig las Itja de tekst. Hij zette grote ogen op en herlas het. Dit kan helemaal niet, was zijn eerste gedachte en hij voelde de neiging om te lachen. Voor de zekerheid was hij naar een Nederlandse militair gelopen.

‘Meneer,’ zei hij vriendelijk, ‘op dit briefje staat dat ik ben ontslagen. Maar dat kan helemaal niet, want volgens de reglementen mag dat alleen in mijn eigen land. Dit is vast een vergissing.’

Zonder hem aan te kijken, had de man geantwoord: ‘Het spijt mij, ik weet daar niks van.’

‘Maar dat zijn de regels,’ betoogde Itja.

‘Ik kan er niks aan doen.’

‘Wat bedoelt u?’ vroeg Itja verwonderd.

Zonder te groeten liep de man weg. Zoekend keek Itja om zich heen. Hij was alleen, al zijn landgenoten waren al van het terrein gehaald en stonden bij de vrouwen.

Hij liep terug naar de tafel waar een soldaat aan het opruimen was. Beleefd zei hij dat hij iemand wilde spreken.

‘Wat is er?’ vroeg de soldaat kortaf.

Itja hield het groene briefje omhoog. ‘Dit kan niet.’

De soldaat keek er vluchtig naar en zei korzelig: ‘Bevel van hogere hand.’

Als KNIL-sergeant was Itja niet gewend dat soldaten hem zo toespraken.

‘Je spreekt wel tegen een meerdere,’ zei hij scherp. ‘Ga iemand halen!’

‘Ze zijn allang weg.’

‘Ik eis dat hier iemand komt.’

De soldaat wenkte twee mannen van de marechaussee.

‘Kunnen jullie hem meenemen? Hij heeft een probleem.’

‘Er is een grote fout gemaakt en niemand schijnt dat te beseffen,’ zei Itja op hoge toon.

De marechaussees gingen elk aan een kant van hem staan.

‘U moet van het terrein af.’

Op weg naar de bussen zag Itja dat een paar oude kameraden naar hem toe wilden lopen, maar door de militaire politie werden tegengehouden. Plotseling hoorde hij Ina ongerust zijn naam roepen. Ze stond een beetje afzijdig van de anderen, met Esther op de arm en Sophie naast haar en keek geschrokken. Terwijl de marechaussees niet van zijn zijde weken, liep hij naar haar toe. Ina wees op een gereedstaande bus.

‘Die staat op ons te wachten.’

De militaire politiemannen bleven net zolang staan tot iedereen aan wie een plekje in het woonoord in de Betuwe was toegewezen in de bus plaats had genomen, de deuren dichtzaten en de chauffeur de weg op draaide.

Itja had tijdens de busreis strak voor zich uit gekeken. Ik weet zeker dat ik gelijk heb, dacht hij terwijl hij zijn geheugen afzocht naar voorbeelden die dat gelijk bevestigden. Hij ging rechtop zitten en stootte Ina aan die aan de andere kant van het gangpad zat. In haar armen lag hun jongste dochter, Esther, heerlijk te slapen.

‘Herinner jij je Bram nog? Hij was korporaal en zat bij ons op Celebes. Nadat zijn vader was gestorven, wilde hij uit het leger en terug naar Ambon. Zijn reis werd geregeld en pas nadat hij zich op Ambon in de kazerne had afgemeld, was hij vrij man.’

Ina knikte.

‘Snap je dat ze ons niet in Nederland kunnen ontslaan? Dat mag alleen in het land van herkomst, zo staat het letterlijk in het reglement. En dat was alles wat ik daarnet tegen iemand wilde zeggen.’

De bus remde af vlak voor de slagboom van een barakkenkamp. Kampbeheerder Bert van Anrooij duwde de paal omhoog en wenkte de chauffeur om door te rijden. Het gejoel van kinderen die als een zwerm spreuwen over het grote grasveld krioelden, deed hun pas gearriveerde leeftijdsgenootjes nieuwsgierig opkijken. Eenmaal op het terrein draaide de chauffeur zich half om, de grijns op zijn gezicht verdween toen hij zag dat niemand zich verroerde. Hij lichtte zijn pet een stukje op, krabde zich achter zijn oor en stapte naar buiten waar een groep Zuid-Molukkers die al sinds de eerste lentedag in Nederland was de nieuwe bewoners opwachtte. De vrouwen speurden tussen de nieuwkomers naar bekende gezichten en zwaaiden glunderend zodra ze die zagen, de mannen stonden met sombere gezichten zwijgend bij elkaar.

Van Anrooij begroette de chauffeur en boog zijn lange lichaam over hem heen toen de ander hem iets influisterde. Daarna was hij in de bus op de onderste tree gaan staan.

‘Komt u maar,’ riep hij uitnodigend.

Gelaten stapte iedereen uit. Vrienden en kennissen groetten elkaar met zachte uitroepen en een vluchtige aanraking. Itja hield zijn bagage in het oog en was verbaasd toen de chauffeur die zonder te vragen uit de laadruimte haalde en netjes bij elkaar zette. Onverschillig veronderstelde hij dat het korte gesprek tussen de chauffeur en de kampbeheerder over hem was gegaan omdat hij ‘een probleem had’. Dat vermoeden werd bevestigd toen Van Anrooij bij de koffers ging staan en wachtte tot Itja en Ina naar hem toekwamen. De beheerder pakte twee koffers op en ging hen voor naar hun nieuwe onderkomen.

Elke barak was aangeduid met een grote, in zwart geleverde letter – van A tot en met F.

Achter de voordeur lag een lange gang met aan weerszijden toilettruimtes en daarachter de woonvertrekken. Aan het eind was de nooduitgang. Van Anrooij stapte barak A binnen en opende de allerlaatste deur. De verduisterde kamer deed Itja denken aan het huis van een rouwende familie die de gordijnen had gesloten en de spiegels afgedekt zodat de ziel van de overledene de levenden niet kon meetrekken. Hij was dankbaar dat Ina direct naar het raam stapte en het zonlicht binnenliet.

‘Ja, dat is beter,’ knikte Van Anrooij terwijl hij tevreden om zich heen keek. ‘We hebben de barakken zo goed mogelijk opgeknapt voor jullie. Maar ongetwijfeld zal er hier en daar wel iets mankeren.’

‘We redden ons wel,’ zei Itja beleefd.

Bert van Anrooij deed alsof hij hem niet hoorde. Hij zette de koffers neer en wenkte: ‘Kijk, hier is de slaapkamer.’

Hij schoof een gordijn omhoog zodat een apart gedeelte zichtbaar werd waarin twee stapelbedden en twee losse bedden stonden.

‘Meer dan genoeg slaappleatsen. De kinderen in een stapelbed: de kleine beneden, de grote boven, geen enkel probleem. Als je wilt, halen we dat andere stapelbed weg.’

‘Dat hoeft niet.’

Met een paar passen stond Van Anrooij weer midden in de zitkamer.

‘En hier,’ zei hij bedrijvig, ‘is een losse kast voor kleren of andere spullen. Dat tafeltje heb ik maar in de hoek gezet, maar je kunt het natuurlijk ook een andere plaats geven. De kamer is klein, maar waarschijnlijk beter dan je in de kazerne gewend was.’

Itja vond de man een beetje opdringerig. Ze hadden in verschillende kazernes gewoond en overal hun weg gevonden, dus waarom zou het hier anders zijn, vroeg hij zich af.

Van Anrooij wendde zich tot Ina. ‘Elke ochtend om zeven uur luiden we de bel voor het ontbijt en ’s middags om twaalf uur krijgen jullie belegde boterhammen. Om zes uur staat de warme maaltijd

klaar. Eén keer in de week krijgt elk gezin een mandje met fruit, voornamelijk sinaasappels en appels. Voor elke maaltijd krijg je van mij etensbonnen, want zonder bon, geen eh... hoe noemen jullie dat ook alweer, o ja... *makan-makan* – eten.’ Hij grinnikte tevreden.

‘Dank u wel,’ zei Itja en hij hield nadrukkelijk de deur voor hem open.

Met een hoofdknik naar Ina vertrok de beheerder.

‘Het ruikt hier muf,’ mompelde Ina, die zich ergerde aan Itja’s kortaangebondenheid. Ze probeerde het raam te openen. Ongeduldig schoof Itja haar aan de kant en draaide de klink met kracht om. Na een flinke mep op het houtwerk schoot het raam open.

‘Pas op!’ riep Ina verschrikt.

‘Het klemde, dan moet je een beetje geweld gebruiken.’

Itja keek naar zijn dochters die naast elkaar op een koffer zaten.

‘Kom eens.’ Hij liep naar het slaapvertrek en wachtte tot ze naast hem stonden.

‘Ik heb een plannetje. Ik zet een stapelbed in de kamer en maak er twee losse banken van, zodat jullie een mooie plek hebben om te spelen. Daarna haal ik het andere bed uit elkaar, dat lijkt me veiliger.’

Esther stak een vinger in haar mond en keek hem nadenkend aan.

‘Het hoeft toch niet meteen, papa?’ vroeg Sophie. ‘Ik wil eerst in het bovenste bed slapen.’

‘Ik ook,’ zei Esther zonder haar vinger weg te halen.

‘Goed, dan doe ik dat over een paar dagen.’

Terug in de zitkamer stonden ze ongemakkelijk bij elkaar. Itja stelde voor om het kamp te bekijken, maar zijn dochters schudden hun hoofd.

‘Dan ga ik alleen.’

Kwiek stapte hij naar buiten.

Om de barakken lag een grindpad dat werd omzoomd door een dikke rij prikstruiken. Daarachter lagen akkers en boomgaarden. Rillend trok Itja zijn jas dicht om zich heen.

‘Het is hier echt koud!’

Hij stapte van het grindpad af, rolde een sigaret en stak hem op. Keurend bekeek hij zijn nieuwe verblijfplaats. De zes houten barakken stonden per drie gegroepeerd aan een groot grasveld. Ze waren achter elkaar opgesteld, als soldaten in het gelid. Aan de kop van het kamp stonden drie vrijstaande barakken. Itja slenterde naar het eerste gebouw waar het woord *MAGAZIJN* op was geschilderd en loerde naar binnen. Het stond vol met extra bedden en stapels dekens, op de planken aan de muur was oud servies uitgestald en in een hoek stonden juten zakken waar kleren uit staken. In dezelfde barak was ook de Gaarkeuken. Er dreef een geur naar buiten die hij niet thuis kon brengen. De tweede barak stond midden in een tuin met bloemen die hij alleen maar van plaatjes kende: tulpen en narcissen. Dit moet de beheerderswoning zijn, stelde hij vast. De laatste barak was de Kantine. Hier waren de tafels tegen elkaar gezet met daaromheen zoveel mogelijk stoelen.

In de weerspiegeling van het raam zag hij een man naar hem toelopen.

‘Bantji Sahertian – sergeant,’ zei de man terwijl ze elkaar de hand schudden. Hij wachtte tot Itja zich had voorgesteld en vertelde dan dat elke ochtend voor het ontbijt appèl werd gehouden op het grote grasveld.

‘Wij voelen ons nog altijd militairen en daar gedragen wij ons naar.’

Terwijl Bantji Sahertian luchtig vertelde over het kamp – de kampbeheerder was geen kwaai vent, er kwam alleen koud water uit de kraan en het eten was vreemd – liepen ze als bij afspraak naar het grindpad.

‘Wisten jullie van het ontslag?’ vroeg Itja toen ze de spelende kinderen en de mensen die de laatste koffers naar binnen brachten achter zich hadden gelaten.

‘Nee,’ antwoordde Bantji nauwelijks hoorbaar, ‘we hoorden het pas in Amersfoort. Net als jullie, neem ik aan.’

Zelfverzekerd zei Itja: 'Je zult zien dat we vandaag of morgen horen dat het ontslag een vergissing is. Het is namelijk tegen alle regels in.'

Tot zijn verwondering kwam er geen reactie op zijn opmerking. Hij nam de ander nauwkeurig op en zag dat hij een opvallend klein mondje had met een dikke onderlip, wat zijn gezicht iets pruile-rigs gaf. Na een diepe stilte zei Bantji: 'Straks krijgen jullie van Van Anrooij etensbonnen en hij zal vertellen dat er warme kleren liggen in het Magazijn.'

Even later voegde hij er bijna nors aan toe: 'Op woensdag krijg je zakgeld.'

'Zakgeld?'

'Ja, drie gulden per week.'

'Is dat om de tijd te overbruggen tot ik mijn soldij krijg?'

'Niemand krijgt meer soldij.'

'Daar hebben we recht op,' zei Itja met wijd opengesperde ogen.

'Dat zien ze hier heel anders.'

Bantji wendde zijn gezicht af. Itja zag dat de pruilerigheid werd versterkt door een in zichzelf gekeerde blik.

'Op zondag brengt een bus ons naar een Nederlandse kerk,' deelde Bantji mee, 'en elke week komt er een dokter langs. Ach, je zult het straks allemaal wel horen.'

Opgeruimd klopte Itja hem op een schouder.

'Dat klinkt alsof er goed voor ons wordt gezorgd.'

Met een groet nam hij afscheid en liep terug naar zijn gezin.

Bij aankomst in het kamp in de Betuwe had Ina een aantal vrouwen herkend. Kort nadat Itja naar buiten was gelopen, kreeg ze bezoek van Dolly Pieters en Rita Kermite, wier mannen destijds ook in de kazerne van Makassar waren gelegerd. Ze brachten thermoskannen met thee mee en koekjes voor de meisjes, en hielpen met het opmaken van de bedden.

'Deze strozakken zijn verschrikkelijk om op te slapen,' vertelde

Dolly. 'Mijn man, Self, slaapt op de grond. Hij zegt dat die zakken alleen goed zijn om de kachel mee aan te maken.'

Rita knikte. 'Je moet twee sarongs over de onderlakens leggen, dan prikt het minder. En niet te veel draaien, want dan schuift je matras weg.' Ze nam een stapeltje brieven van een bed en legde dat op de eettafel.

'Dit is het belangrijkste in je huis,' zei Dolly wijzend op de kachel.

Ze pakte de kolenkit op, schudde wat kolen op het rooster, gooide brandende lucifers erop en wachtte tot de boel vlam vatte voordat ze het deurtje dichtklapte.

'Zonder de kachel is het hier niet te houden.'

Sophie tikte haar moeder op de arm.

'We willen geen thee drinken. Mogen we naar buiten?'

'Trek jullie jassen aan en blijf bij elkaar,' waarschuwde Ina.

Even later zat ze met de vrouwen aan tafel.

'Hoe is het hier?' vroeg ze nieuwsgierig terwijl ze een mok thee aannam van Rita.

'Raar,' verklaarde Dolly bondig. 'Wij hebben bijna niets te doen. We mogen bijvoorbeeld niet zelf koken.'

'Wie kookt er dan?'

'Een Nederlander. We moeten hem wel helpen,' voegde ze er zuur aan toe. 'En we mogen niet zeggen wat we willen eten, dat wordt voor ons beslist.'

'Dus *kamorang makan apa* – wat hebben jullie zoal gegeten?'

Ina schoot in de lach om Dolly's gezicht. 'Tuhan tahu – God zal het weten. Een keer gaf hij ons iets en zei dat het groenten was, maar het leek nog het meest op moerasgras.'

'Heb je niet gevraagd hoe het heet?'

Dolly schudde haar hoofd.

'De keuken is groot genoeg om voor ieder van ons een eigen kookplek in te richten,' mopperde Rita. 'Dan konden we net, zoals in de *tangsi* – kazerne, zelf ons eten klaarmaken. In plaats daarvan moeten we aardappelen schillen en groenten snijden.'